

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

valstybei, nepakenkiant savarankiškam jos plėtojimuisi, į tam tikrus dar nenustatytus santykius su Vokietija." ⁸⁶

Konferencijos delegatai rugsėjo 21—22 d. išsirinko vykdomąjį organą — dvidešimties narių Lietuvos Tarybą, kuri, rezervavusi 5—6 vietas tautinių mažumų atstovams, turėjo įgyvendinti konferencijos nutarimus, o pirmiausia — paskelbti Lietuvos nepriklausomybę ir pasiekti jos pripažinimą.

SVETIMOS VALDŽIOS ŽINIOJE ESANTIS KRAŠTAS

Sukūrus Lietuvos Tarybą, lietuvių ir vokiečių derybos tam tikru atžvilgiu lyg ir baigėsi. Atsinaujinti jos turėjo spalio mėn. G. Michaeliui apsilankius Oberoste ir, bent VKV nuomone, turėjo baigtis Lietuvos prijungimu. Lietuviai taip pat laukė naujo derybų etapo ir tikėjosi, pasinaudodami Vokietijos vadovaujančių sluoksnių prieštaravimais, imtis praktiškai įgyvendinti Vilniuje įvykusios konferencijos nutarimus. Tam rengdamiesi lietuviai mėgino sustiprinti Tarybos autoritetą ir įgaliojimus. Oberostas tokioms pastangoms neprieštaravo — prijungimas atrodys solidžiau.

PASIRENGIMAS DERYBOMS

Nors ir būta abipusių nuolaidų, Vilniuje įvykusioje konferencijoje vis dėlto išryškėjo konservatorių linijos pranašumas: etnografinės Lietuvos nepriklausomybės idėjai įgyvendinti užteko lietuvių sankcijos (žinoma, ir Vokietijos paramos). Šiuo atžvilgiu radikalų siūlytos „ekonomijos korektyvos“ reikalo esmės nekeitė ir net erzino kitataučius, kuriuos buvo stengtasi įtraukti į Tarybą. Tad konsultacijos su dar neegzistuojančio valstybinio darinio tautinėmis mažumomis nebuvo sėkmingos. Mažumos nesutiko dalyvauti Taryboje ir kvestionavo jos priimtą krašto atstovybės statusą ¹.

Taryba bandė apeliuoti į bajoriją, kurios tik nedaugelis atstovų dalyvavo konferencijoje. Spalio mėn. „Lietuvos aide“, Tarybos oficioze, pasirodė straipsnių, raginusių diduomenę dalyvauti bendrame „valstybės darbe“ ². Kalbant apie šį posūkį į vertikaliąją visuomenės struktūrą buvo pabrėžiama valstybinė tradicija, valstybės atgimimas ir pan. Tarybos statute atsirado punktas apie rūpinimąsi „Lietuvos atstatymu“, o ne „sudarymu“, kaip buvo nu-

matę Organizacinis komitetas bei konferencija³. Šiokių tokių rezultatų tai davė. Buvo užmegzti ryšiai su kai kuriais dvarininkais (Przeddeckiu, Lukomskiu, Jonavičiumi) ir tartasi dėl jų dalyvavimo Taryboje⁴. Tačiau dauguma vargu ar užmiršo lietuvių liepos 10 d. memorialą kancleriui. Jame lietuviai polemizavo dėl ankstesnio visų Lietuvos lenkų politinių partijų atstovų rašto ir žadėjo lenkiškai kultūrai Lietuvoje padaryti galą⁵.

Geriau Tarybai sekėsi užsienyje. Jai pavyko susisiekti su Rusijoje ir Šveicarijoje atsidūrusiais lietuviais. Spalio 18—20 d. Stokholme ir lapkričio 2—10 d. Berne—Lozanoje įvykusiose lietuvių konferencijose Lietuvos Taryba buvo pripažinta „tikra Lietuvos atstove, vyriausia lietuvių tautos vadove“ ir net „Nepriklausomos Lietuvos valdžios branduoliu“. Taip Taryba buvo apibūdinta Berne—Lozanos konferencijoje, kurioje dalyvavo ir jos nariai A. Smetona, S. Kairys, J. Šaulys, A. Petrulis, J. Staugaitis⁶. Apskritai ši konferencija išsiskyrė iš ankstesniųjų ne tik trukme, bet ir svarstyty klausimų gausa. Kai kurie iš tų klausimų Lietuvos valstybingumui turėjo konstituojančios reikšmės.

Vienas svarbiausių darbotvarkės punktų buvo Lietuvos valstybės atkūrimas ir jos forma. Dauguma balsavo už rezoliuciją, numačiusią Lietuvai konstitucinės monarchijos formą, kurios nustatymu turėjo pasirūpinti Taryba*. Monarchijos įvedimas sietas su valstybingumo tradicija, būsimomis derybomis su Vokietija („dar karui nepasibaigus teks nustatyti Lietuvos Valstijos formą“), etnosocialine Lietuvos struktūra ir stabilumo būsimoje valstybėje poreikiu⁷. Pastarasis atsirado dar ir dėl to, kad konferencija nutarė išplėsti etnografines Lietuvos ribas.

Galima būtų manyti, kad lietuvių veikėjai tiesiog detalizavo tas ekonomines korektyvas, kurias numatė Vilniuje įvykusi konferencija. Tačiau Šveicarijoje vis dėlto buvo vadovautasi ne tiek ekonominiais, kiek geopolitiniais motyvais, pasiremta istoriniais ir apsisprendimo teisės argumentais. Lietuvos ribas buvo nutarta

* Gruodžio 8 d. Lietuvos Taryba balsų dauguma priėmė tokią rezoliuciją: „Lietuvos Taryba mano, jog dabartiniu padėjimu ir dabartinėmis aplinkybėmis būsimajai Lietuvos valstybei tinka konstitucinė paveldimoji monarchija, būtent Karalystė, valdoma demokratingai parlamentariu būdu, su katalikų dinastu.“ Radikalams, stojusiems už respubliką, pavyko įterpti tik vieną pataisą, o būtent — valstybės formą turėjo patvirtinti Steigiamasis Seimas (žr.: Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917—1918.—V., 1991.—P. 153—154). Sakoma, kad ginčų metu J. Vileišis net klaupėsi ant kelių, maldavo atsisakyti monarchijos. Aplinkybės buvo kiek pasikeitusios, ir J. Vileišis, matyt, nelabai norėjo prisiminti LDK konfederacijos projektą, savo forma neabejotinai monarchinių. Čia J. Šaulys buvo nuoširdesnis: „Turint omenyje dabartinį Lietuvos išsiplėtojimo laipsnį, respublika būtų netinkama. Pirma reikia tautą suorganizuoti, išauklėti“ (Ten pat.—P. 152).

išplėsti į vakarus (Klaipėda—Liepoja, oficialiai reikalaujant uosto, bet taktiniais sumetimais nesvarstant Mažosios Lietuvos klausimo), į pietryčius (Gardinas—Sokulka—Baltstogė—Volkovyskas—Slonimas, palei strateginius geležinkelius, oficialiai traktuojant šią teritoriją kaip nuo seniausių laikų Lietuvai priklausiusią) ir į šiaurės rytus (Latgalija, „jeigu latgaliai panorės“)⁸. Pastaraisiais dviem atvejais buvo mąstyta apie gudų ir latgalių atskirus administracinius vienetus, dar nustatytiniais santykiais susietus su Lietuvos valstybe. Ribų svarstymą inicijavusių konservatorių nuomone, tokiomis priemonėmis bus sukurtas efektyvus hiterlandas Vilniui⁹. Monarchija — valstybingumo, apsisprendimo, bendro solidarumo simbolis — turėjo saugoti tą efektyvų hiterlandą nuo dezintegracinių tendencijų.

Pagaliau buvo apsvarstytos konkrečios Lietuvos valstybės atkūrimo priemonės bei taktika. „Išleidami iš lietuvių tautos apsisprendimo teisės“, konferencijos dalyviai nutarė siekti iš Vokietijos tinkamo Lietuvos valstybei akto dar prieš taikos konferenciją, o iš Antantės — apsisprendimo teisės pripažinimo lietuvių tautai¹⁰. Pabrėždami apsisprendimo teisę, lietuvių politikai vargu ar žinojo, kokią reikšmę ta teisė netrukus įgis.

Tuo tarpu lapkričio viduryje A. Smetona, S. Kairys bei J. Šaulys, lydimi F. Roppo, nukako į Berlyną, kur barono pastangomis įvyko keletas lietuvių vakarų bei buvo sukurta Vokiečių—lietuvių draugija, sutelkusi žymius vokiečių politikus, finansininkus, mokslininkus. Parodytas dėmesys lietuvius sujaudino, bet ilgai džiaugtis tuo jiems neteko. Berlyne pasirodė ir J. Isenburgas-Birsteinis, kuris pakišo Kuršo Tarybos prašymą kaizeriui dėl susijungimo su Vokietija ir pagrasino, kad jeigu lietuviai to nepadarys, vokiečiams teks ištaisyti sienas: Gardinas—Kaunas—Kuršas¹¹. Taip prasidėjo naujas lietuvių ir vokiečių derybų etapas.

NAUJAS DERYBŲ ETAPAS. I DALIS

VKV skubėjo. Vyriausybei vadovavo nebe paklusnus G. Michaelis, net ne prūsas, o pirmą kartą reicho istorijoje — bavaras, grafas G. Hertlingas. Tuo tarpu įvykiai Rusijoje, bolševikų perverimas vėrė naujas separatinės taikos Rytuose galimybes. Pasak E. Ludendorffo, tomis dienomis Berlyne atsiradęs karinės valdžios Lietuvoje viršininkas turėjo išgauti lietuvių ir Užsienio reikalų ministerijos sutikimą Lietuvos personalinei unijai su Prūsija¹².

Lietuviai pareiškimo dėl unijos neįteikė, o lapkričio 26 d. įdavė VKV memorandumą, kuriame prašė sudaryti sutarties projektą, reguliuojantį būsimus Vokietijos ir Lietuvos santykius. Už tai Ta-